

Волфганг Краус

Виена — град на литературата

Град на литературата — лесно е да се каже, но още в началото би трябвало да се отговори на въпроса: какво е град на литературата? Град, където се създават много и значителни литературни произведения, или град, където много се говори, спори и пише за литература, където има различни литературни списания и активни средства за литературно осведомяване, или в един град на литературата преди всичко много се чете и в него читателската публика е особено голяма? Най-простият отговор би бил: в един град на литературата всичко това е налице, всичко това съществува. Създават се произведения, които надживяват времето си и за които в авторитетните списания се пише с проникновение, а във вестниците — подробно и въздействащо. Всички средства за осведомяване постоянно са в очакване на новоизлизащи книги и най-големите зали са пълни, когато някой писател представя своя творба. Ако очакваме всичко това от един град на литературата, то такъв град никога не е съществувал.

Париж по времето на Балзак, Юго, Бодлер, Верлен, Рембо и Флобер със сигурност е бил град на литературата. И въпреки това не един писател е изпадал в крайна нужда, бил е притесняван от глад и студ и, дори много талантлив, е било напълно възможно да няма никакъв успех. Да не говорим за литературни награди или стипендии. Положението с авторските права е било мизерно. Наистина тогава е имало щедри меценати, но да се проникне до тях, за да бъде писателят ухажван в салоните им, той е трябвало да притежава особени качества. Мнозина таланти са били прогонвани, а други изобщо не са били допускани вътре. А какво е било положението с Виена между 1890 и 1938 година? По това време са живели Артур Шницлер, Хуго фон Хофманстал, Роберт Музил, Франц Верфел, Херман Брох и Карл Краус — това са само няколко от безброй многото имена. Пак по това време е съществувала висока вестникарска култура, различни списания, някои от които краткотрайни, и също така списанието на Карл Краус „Факел“, с което страстно са спорели всички. Кафенетата са били пълни с интелектуалци, неуморно говорещи за литература. Значителни писатели

са прекарвали дните си в някои от тях, а освен това е имало и щедри литературни салони, където са се събирали множество творци — за това може да се прочете в спомените на съвременници като Берта Цукеркандл, Стефан Цвайг или в мемоарните книги на Елиас Канети, Манес Шпербер и Милан Добрович.

Няма съмнение, че ситуацията, обществото и настроението са били съвсем различни от днешните. От Канети научаваме, че един млад писател е можел да се прочуе, без да е публикувал и ред, само защото е чел от своите ръкописи в някои от салоните и е спечелил уважението на някои важни личности. Същото се е случило и със самия Канети, чийто роман „Заслеплението“ и пиесата „Сватба“ са му донесли известност и признание преди да бъдат отпечатани. Обществеността по онова време не е била някаква „широка общественост“, дори всъщност не може да се нарече общественост, а просто една смесица от различни тесни кръгове на интелектуалци, автори, критици и търговци, интересуващи се от литература, банкери и висши чиновници, чието отношение е било решаващо и които после са поемали грижите за всичко. Без съмнение тогава Виена е била един почти уникален град на литературата, но на самите писатели този град в никакъв случай не им се е струвал приятен.

На първо място всички те помежду си много лошо са се разбирали. Като се изключат няколко легендарни приятелства, като тези между Петер Алтенберг, Егон Фридел и Карл Краус или Артур Шницлер и Феликс Залтен, останалите са били обзети от ревност, завист и крайна обидчивост. При всяка възможност са си усложнявали живота един на друг. Интригата, особено когато е била изнесена и на сцената, е достигала фантастични размери и фантастични драматургични квалификации, както сочат дневниците на Шницлер.

Така привлекателният и пъстр живот в кафенетата е имал и своята обратна страна: много писатели са посещавали кафенетата, тъй като жилищата им са били в окаяно състояние, лошо отоплени, тъмни и тесни. Радостният бохемски живот е бил една от формите на „Веселият апокалипсис“ на Херман Брох. Зад него се е откроявал силуетът на един още по-голям апокалипсис — първоначално залезът на Дунавската монархия, след него икономическата криза с безработицата и всекидневната, потискаща върволица от просяци, а съвсем скоро след това и растящата заплаха от Хитлер и следващите го тълпи.

Навярно всички тези проблеми са част от инвентара на всеки град на литературата? Някогашният Париж също е бил под заплахата на социалните напрежения, имало е глад, беднота и огромни богатства.

Преди един век Виена е бил град на музиката. Причината, изместила литературата на заден план, макар и да е имало значителни писатели като Грилпарцер, Ленау, Фердинанд фон Зар, Анастасиус Грюн, Раймунд и Нестрой, се крие в ограничаващата цензура по това време. Посмъртните постановки и успехи на драмите на Грилпарцер, вгорченият му не на последно място от цензурата живот и лошото отношение на държавата към него са красноречиво доказателство. За сметка на това музиката и музикалният живот процъфтявали. Хайдн, Моцарт, Бетховен, Шуберт, Антон Брукнер, Йоханес Брамс, Хуго Волф — нима е било възможно музиката да се цензурира? Подобни идеи са хрумнали едва на една по-късна епоха.

Течението, зародило се в града на музиката — Виена, през миналия век, е живо и днес и непрестанно е поддържало интереса и чувствителността на публиката и стига до нас с музиката на Густав Малер, Арнолд Шьонберг, Матиас Хауер, Албан Берг, Антон фон Веберн, Франц Шмид и Ернст Кренек. И въпреки това би било съмнително да наречем Виена от годините 1890 до 1938, а и до днес град на музиката. Във всеки случай в края на миналия век и в началото на нашия се е извършило удивителното, поразително културно превъплъщение на този град — от музика към литература.

Музикалната плодovitост не секва, а с дванадесеттонната музика се полага началото и на модерната музика, на едно ново музикално развитие. Но коя е причината за първоначалния гласък, извел литературата на преден план? Появяват се редица значителни писатели, множество професионални критици пишат за тях, а много журналисти, посветили се на литературата като Феликс Залтен и Раул Ауернхаймер например, отразяват техните творби по страниците на вестниците и сами създават малко или повече литература. Изведнъж се появява и читателска публика, преди всичко представители на либералната буржоазия, която в годините след 1870—1871 придобива значителни богатства и авторитет. Тези банкери, търговци и фабриканти се стремели към все по-голяма почит и представителност и — както някога през Ренесанса — изкуствата били твърде подходящи, за да облагородят новопридобитите богатства. Тъй че естествено потекли значителни суми за подпомагане на изобразителното изкуство и музиката, влагали се средства в архитектурата, купували се картини — достатъчно е да си припомним за Климт. Много скоро започва да се смята за шик да бъдеш заобиколен от писатели, литературни журналисти и театрални дейци. Това има връзка с практичното чувство дотолкова, доколкото литература и преса са били тясно свързани и са създавали репутация в една епоха, в която вестниците и прочетеното играели все по-голяма роля.

Преминаването в епохата на средствата за масово осведомяване било осъществено от написаното и размножено в масов тираж напечатано слово. Във Виена по това време са се издавали безброй много вестници, сутрешни и вечерни, дори обедни. Следователно три пъти на ден са се получавали издания с последните новини, със светските клюки и шеги и с учудващо много културни теми, които са били неразделна част от всекидневните разговори по кафенетата и салоните. Много от тези вестници висели на дървени дръжки по кафенетата и можело да бъдат прочетени безплатно от всеки посетител, влязъл да пие кафе. Във всяко по-изискано кафене на разположение на гостите имало многотомен тематичен речник и енциклопедия, които помагали на спорещите в техните разговори.

През двадесетте години започнало да играе роля и радиото, като и тук главният интерес бил насочен не към възпроизвеждане на музика — техниката била много лоша, а към новините, към словото. По този начин музиката и изобразителното изкуство отстъпили на заден план.

Една друга причина за обръщането към литературата се крие навярно и в непрекъснатото и непосредствено отношение на еврейството и на еврейската интелигенция към словото. Добре е да се прочете книгата на Манес Шпербер „Водоносачите на Бога“, за да ни стане ясно, че едно еврейско семейство, придобило благосъстояние и къща дворец на Рингщрасе, е клоняло много повече към занимания с написаното слово, отколкото с музика и изобразително изкуство, тъй като еврейската религия е твърде слабо свързана с музиката и забраната на картини се е приемало сериозно. Традицията пряко е отвеждала към написаното слово, към литературата.

Словото като послание, като тълкуване на житейски въпроси, като споделяне и съвет — всичко това се е съдържало в обръщането към литературата, и словото е било от значение не само в поетическото описание, но и в психологията и философията. Фройд, Адлер, Ото Ранк, Теодор Райк, Вилхем Райх, психоанализата, индивидуалната психология, философският „Виенски кръг“ около Морис Шлик, позитивизмът, философията на Витгенщайн — всички те са се занимавали с езика и със словото. Дори в атеизма се дочуваехо на равнина и на Стария завет.

Еврейските семейства, преселили се във Виена предимно от села, провинциални градове и от градчетата из граничните области на Дунавската монархия и в повечето случаи забогатели, в началото притежавали малко култура и все още неизработено чувство за изкуство, но умеели да боравят със словото.

Обръщането на Виена от музиката към литературата съвпада и с една традиция, която е характерна за този град още от средновековието: традицията на театъра. Не само дворецът е използвал театъра за престиж и облик на своята идентичност — народът също е създал много драми, фарсове, комедии и клоунади. Контрареформацията е организираща театрални постановки като пропагандистки акции и активни в подобни акции са били не само йезуитите, но и бенедиктинците. Тогава по много площади на Виена театрални трупи са изнасяли представления — върху сцени, сковани от дъски, издигнати пред също така импровизирани пейки с места за зрителите: театърът е спомагал за създаването на общественост, изграждал е обществеността и е осигурявал достъпа до нея.

Един бегъл поглед е достатъчен: склонността към *игровото*, към играта — също към *проиграването* на реалността още отрано е била тясно свързана с темперамента и същността на хората тук. Игра и живот, изкуство и действителност, привидност и реалност скоро така се сплели, че вече не могли да бъдат разделени. С изbledняване на религиозното съдържание и на първоначалната насоченост към Бога този често неосъзнат принцип се обособява и превръща в естетизъм.

Карл Краус в подиграва на „всекидневния барок“ в Австрия и наистина — Хофманстал и някои други твърде явно си служат с разпръснатите навсякъде барокови декори, използвайки ги в поезията си. Дори при съвсем модерни декори основната тематика на преливане между привидност и реалност се среща в множество варианти и може да се открие както при Музил, така и при Херман Брох, чието великолепно есе „Хофманстал и неговата епоха“ днес за жалост твърде рядко се чете.

Във фарса на Роберт Музил „Винценц или приятелката на известни мъже“ (1923), в повечето случаи подценяван като второстепенно произведение, става дума за театралността на реалното. В „Парацелс“ на Шницлер се казва: „Ние винаги играем и умният знае това.“ Романите „Сомнамбулите“ (1922) — самото заглавие е показателно — и още повече „Смъртта на Вергилий“ (1945) на Херман Брох са дочерпани от проблематиката на единство между мечта и реалност, макар смъртта на Вергилий езиково да е описана с барокови средства. Малко известната пиеса на Брох „Напълно измислено“ представлява една забавна и иносказателна притча за иреалността на привидно твърде реални действия.

Естествено подобно развитие се основава на засилено бягство от действителността, във всички случаи бягство от особено опасен вид: използвали са се актуални събития, политически унищожителни лозунги, заемали са се бунтарски, анархистични и рево-

люционни пози, развявали са се знамена: всички са овладявали ефектните появи и сцени, животът е бил всъщност театър.

Със сигурност тогавашните политически събития не биха могли да бъдат разглеждани като театрални събития, взети от големи или малки сцени — имат твърде реални причини. Но примесът на театралност е очевиден. Това е изобразено ясно не само в романа на Франц Верфел „Барбара или набожността“, но на огромната световна сцена се проявява и със своите ужасни последици, колкото и победно в началото да се струва на цяла Европа: в политическите манифестации на Адолф Хитлер и скоро след това в ефектното поставяне на Олимпийските игри в Берлин и на конгреса на националсоциалистите в Нюрнберг. Архитектурните проекти за площади и сгради, реализирани само отчасти, са били кулисите, театралните декори за едно събитие, когато заплашително и с могъщо въздействие са се омешали театър и действителност, при видност и реалност.

Хитлер, който по време на младостта си се е шляел из Виена, който добре е познавал Рингщрасе, е прозрял какво въздействие може да се окаже с помощта на театралните кулиси, с героичните площади и с монументите. Той е четял „Факел“ и е знаел какво влияние има заостреното, точно употребено слово. Все още живата във Виена традиция на световния театър като възпитателно средство на двореца и църквата, като инструмент на пропагандата на някогашната Контрареформация и на йезуитите бива засилена от подчертаното обръщане към словото по един особен начин. Все още не е проучено доколко Хитлер представлява продукт, един твърде нежелан продукт на театралния и литературния град Виена. Опит в това отношение направих в книгата си „Култура и власт“.

Но нека засегнем накратко два въпроса: Защо от няколко години насам Виена от епохата между 1880 и 1938 година и съвременна Виена са така актуални навсякъде сред западния културен свят? И как стоят нещата със съвременна Виена като град на литературата!

Към първия въпрос: във Виена за пръв път се преживява синдромът на събитията, които едва десетилетия по-късно разтърсиха останалите големи държави и столици, и дори Съединените американски щати не останаха незасегнати от тези процеси, като днес те вече обхващат и последната световна империя, СССР. Тук се прибавя и фактът, че във Виена с помощта на литературата, психологията и философията, този синдром бива изобразен и документиран по един своеобразен начин. Във Виена много рано и съвсем ясно са се наблюдавали промените сред градското население, национализмът, кризата на буржоазните стойности, анархията и днес всичко това заедно с причините и симптомите може да бъде наме-

рено в произведенията на Шницлер, Музил, Брех, Верфел, Стефан Цвайг, Карл Краус, в книгите на Фройд, Адлер, Райк, Морис Шлик и Витгенщайн.

Откриването на „подсъзнателното“ от Фройд насочва критическото внимание към ирационалността на нашето съществуване, като същевременно се разкрива и една ужасна заплаха: рационалният човек в никакъв случай не е господар у дома си, което Просвещението е обяснявало поне като достижима реалност.

За пръв път може да се наблюдава разпадането на една многонационална държава по време на разрушаването на Дунавската монархия във всички нейни предварителни етапи, драматични подробности и катастрофални последици: френската колониална държава и Британската империя последваха фазите на това разпадане едва през петдесетте години на нашия век, следователно едва след победната Втора световна война.

Буржоазните ценности и техният ред, за които някога така страстно са се борили, изпаднаха в САЩ в тежка криза едва след Втората световна война. Конфликтът между поколенията и последиците от рязкото изместване в ценностната скала на пуританското общество могат нагледно да се изучат при Фройд, Адлер и учениците им, които се позовават на тях и сред които напоследък преобладават американците.

Сблъсъкът с разпадащите се ценности, с настъпилите ценностен вакуум, с възможностите за нови ценности и с проблема за езика, сблъсъкът, който е в състояние да изрази тези процеси, ясно и недвусмислено предварително е бил изразен от Хофманстал („Писмото на Чандос“), Херман Брех („Разпадане на ценностите“, „Логика на един разпадащ се свят“, „Злото в ценностната система на изкуството“), Морис Шлик („Въпроси на етиката“), Витгенщайн („Логико-философичен трактат“). Виенчани продължили тази традиция и това го доказват Карл Попер, Ернст Гомбрих и Виктор Франкл.

И нима е възможно да се намери по-актуална тема за днешната житейска ситуация, застрашена от реалните страхеове за бъдещето, от тази на Карл Краус и неговите „Последни дни на човечеството“? Едва ли има някой, който не би искал да надзърне там, който не би искал да си отговори на въпроса, какво се е случило тогава в Австрия и как се предсказва гибел — а и как се *оцелява*? Във Виена многократно са изпробвани раздели с илюзии за политическа и естетическа хармония, както и започването отначало, което означава възможността да се живее с фрагменти. Откриването на „австрийския процес“ в европейската културна област събуди интереса на света към Австрия и Виена.

С това се доближаваме до втория въпрос, а именно до въпроса за съвременния град на литературата Виена. Този град на литературата избухва по един крайно фатален начин. Днес той има своите клонове из половината свят. Канети живее в Цюрих и Лондон, Шпербер умира в Париж, Ерих Фрид живя в Лондон, Емил Чоран, големият аналитик на загиването, роден в Херманщат (днес Сибиу в Румъния), пише на френски език в Париж, Станислав Лем от Лемберг (днес Братислава), този философско-фантастичен пророк на бъдещето пише на полски в Краков, ако тъкмо по това време не гостува за по-дълго във Виена, Славомир Мрожек от Краков пише на полски в Париж, а понастоящем и в Мексико, Попер и Гомбрихт пишат на английски в Лондон, поне повечето на английски. Много от тях биха живели — други са живели — преди петдесет години във Виена.

Виена, днешният град, който донякъде изглежда поддържан и функциониращ, е откъснат тъкмо от жизненоважните за неговата култура части. Някога Виена е представлявала „Триград“, една културна общност, един общ град заедно с Прага и Будапеща. Да не говорим за Братислава и Бърно. Достатъчно е да се надникне във виенския телефонен указател и да си припомним за рождените места на „големите виенчани“, от които твърде много не са родени във Виена.

Виена може да ни послужи и като прекрасен пример за влиянието на кризата в европейската култура, на разделението на Европа на Изток и Запад, на изравняването на класовите различия, на непрекъснатото демократизиране в социалната сфера и на благосъстоянието на техническата цивилизация върху творческите сили в областта на културата. Тук всичко е като на длан, не само като „опитна станция за световна гибел“ (Краус), но и в известен смисъл сполучлив модел за оцеляване и на започване отначало. Така както Австрия и Виена са започнали наново след 1945 година — в рамките на една съществуваща традиция, същото ще трябва да понесе и европейската култура, която във всеки случай твърде бавно разбира какво я сполетява и че и за в бъдеще ще я сполетява.

Днешният град на литературата Виена има твърде много неща за показване, преди всичко, когато бъде сравнен с днешната литературна ситуация например в Париж, Лондон и Ню Йорк, но не и с неговото собствено минало. След 1945 година във Виена са живели и живеят такива личности, които дават основание да се говори за град на литературата: Франц Теодор Чокор, Георг Зайко, Феликс Браун отново се върнаха у дома; от време на време се завръщаше и Лео Перуц, също така Фридрих Торберг и Ханс Вайгел, а по-късно и Хилде Шпил. Във Виена бяха Александър Ларнет-Холениа, Алберт Парис Гюнтерсло, Хаймито фон Додерер, Рудолф

Хенц и Макс Мел, а скоро се появиха и нови таланти като Кристине Буста, Ингеборг Бахман, Фриц Хабек, Ханс Леберт и Герхард Фрич. В кафенето „Херенхоф“ продължи да се събира един кръг от автори, а в кафене „Раймунд“ Ханс Вайгел образува група от млади таланти, сред които Илзе Айхингер, Жани Ебнер, Херберт Цанд, Херберт Айзенрайх, Мило Дор и Райнхард Федерман. Създаден бе „Арт клуб“ с неговите силни, също и литературни амбиции. Герхард Бронер, Георг Крайслер и Хелмут Квалтингер вдъхнаха живот на едно литературно кабаре. Х. К. Артман, Конрад Байер, Герхард Рюм и Освалд Винер образуваха приятелски кръг, който по-късно стана известен под името „Виенска група“ и породи силни литературни импулси, възприети в голямата си част от „Форум шатпарк“ в Грац и от Гръцкото литературно общество, което след известно време обаче по един изненадващ начин премести своето седалище във Виена. Напреженията по отношение на традиционния Пен-клуб освежаваха литературния живот.

От 1961 година насам „Австрийското дружество за литература успя да създаде контакти с една нова публикация и оттогава съществуват безброй много обединения, групи и групички и почти петдесет литературни списания, организират се също четения в галерии и кафенета и почти всички те биват субсидирани от държавата или от града. Създадени са също така редица литературни награди, държавни стипендии, поощрения, социални осигуровки.

Броят на живеещите постоянно или от време на време във Виена писатели е значителен. Непрекъснато се появяват много романи, разкази, експериментални литературни текстове, върху които обширно се спори, а за разнообразието се грижат литературните вражди, караници и съдебните спорове. Нима някой не би нарекъл Виена град на литературата?

Обществената структура естествено коренно се е променила в сравнение с миналото. Публиката вече е друга, възприемането на литературата с помощта на новите средства за масово осведомяване е несравнимо с по-рано. Изменило се е финансирането на литературата. В тази област също сме сравнително напред независимо от всички особености на социалното демократизиране. Това, което се случва тук, ще се случи и със структурата в други градове на литературата. По тази причина сме пример за едно малко или повече кризисно състояние — оцеляване на един град на литературата при трудностите в новото техническо общество. Това превръщане на един стар град на литературата в нов все още не е завършило, този процес едва сега започва, особено новите отношения с отново близките ни градове като Будапеща, Прага, Бърно и Братислава. Във всеки случай във Виена ни очакват още много интересни и изненадващи наблюдения.

Превела от немски език: Федя Филкова